

Jestřábník bledý (*Hieracium schmidtii*) ve Štramberském krasu – 157 let trvající botanický omyl

Hieracium schmidtii in the Štramberk Karst – a 157-year long botanical error

Jiří K o c i á n

Katedra botaniky Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Šlechtitelů 11, 783 71 Olomouc; e-mail: jikocian@seznam.cz

Abstract

Hieracium schmidtii is a rare species in Moravia. The only locality in the northern part of Moravia is situated in the Štramberk Karst. This well known locality has been repeatedly and continuously reported for more than 150 years. However, its peculiar phytogeographical isolation, the unsuitable limestone bedrock and unsuccessful recent attempts to find the plants had evoked doubts on the verity of the occurrence at the site. Analysis of botanical literature, study of herbarium specimens and detailed botanical field research revealed that *Hieracium schmidtii* has never occurred in the Štramberk Karst. The article describes how a single and simple misidentification led to a phantom occurrence of *Hieracium schmidtii* in the Štramberk Karst. It also elucidates the mechanisms through which this botanical error was maintained and even strengthened by generations of botanists.

Key words: taxonomically intricate plants, *Hieracium bifidum*, NE Moravia, *Asteraceae*

Nomenklatura: Kubát et al. (2002)

Úvod

Štramberský kras je nadregionálně významné vápencové území na severovýchodní Moravě. Zdejší nejznámější botanickou lokalitou je vrch Kotouč, který má díky nálezům některých vzácných rostlin celostátní význam (Sedláčková 1997). Přestože je oblasti věnována dlouhodobá a intenzivní botanická pozornost (např. Sapetza 1865, Otruba 1930, Krkavec & Baudyš 1955, Sedláčková 1995), nikdo se podrobně nezabýval diverzitou a rozšířením zdejších jestřábníků. Proto jsem zde v roce 2007 započal s výzkumem tohoto taxonomicky komplikovaného rodu. Ani po několika letech se mi však nepodařilo nalézt literárně často uváděný a ve Štramberském krasu zároveň nejzajímavější údajně se vyskytující druh – *Hieracium schmidtii*, jestřábník bledý.

Hieracium schmidtii je druh skal, skalnatých svahů a sutí. V České republice se vyskytuje roztroušeně ve středních, severních a západních Čechách. Na Moravě roste

vzácně v její jihozápadní části a zcela izolovaný výskyt je uváděn právě ze Štramberského krasu na severovýchodní Moravě (Chrtěk 2004). Odsud je druh průběžně a již přes jedno a půl století mnoha autory udáván. Zdejší výskyt je zvláštní nejen svou fytogeografickou izolovaností, ale rovněž rozporom mezi ekologickými nároky druhu a místním geologickým podkladem – jestřábník bledý vyhledává tvrdé silikátové horniny (Chrtěk 2004), ve Štramberském krasu by však měl růst na jurských vápencích (Sapetza 1856).

Izolovanost lokality, rozpor mezi ekologickými nároky druhu a přítomným horninovým podložím a vlastní neúspěch ve snaze o nalezení druhu mě dovedly k hypotéze, že by zdejší výskyt mohl být mylný. V tomto článku chci předložit argumenty a důkazy o tom, že zde jestřábník bledý ve skutečnosti nikdy nerostl. Naopak, vyskytuje se tu jiný, z oblasti až do poslední doby neuváděný druh, který byl s *Hieracium schmidtii* prvotně zaměněn a pod jeho jménem fakticky celou dobu uváděn.

Článek si tak klade za cíl upozornit na generacemi botaniků uváděný omyl o výskytu jestřábníku bledého ve Štramberském krasu, tento omyl osvětlit a zamezit jeho dalšímu přenášení.

Přehled literárních údajů o *Hieracium schmidtii* ve Štramberském krasu

První údaj o výskytu jestřábníku bledého ve Štramberském krasu se nachází v příspěvku od regionálního botanika Josepha Sapetzy (Sapetza 1856). Lokalita je uvedena jako „Auf dem Oelberge bei Stramberg“ [= „na hoře Olivetské u Štramberka“]. Další údaj uvádí stejný autor o devět let později (Sapetza 1865). Zde zmiňuje již dvě lokality: „Auf dem Kotauc bei Stramberg, auf der Piskowna bei Nesselendorf“ [= „na Kotouči u Štramberka, na Pískovně u Kopřivnice“]. Hora Olivetská je zřídka používané historické synonymum vrchu Kotouč (cf. Zezulčík 1997), druhého nejvyššího vrcholu Štramberského krasu a těžbou vápence těžce postižené významné botanické lokality. Pískovna je lesnatý kopec jihovýchodně od města Kopřivnice a 4 km východně od vrchu Kotouč.

Oborny ve svém stěžejním díle (Oborny 1885) přebírá Sapetzovy údaje jako „auf dem Oelberge und auf dem Kotouč bei Stramberg und auf der Piskowa bei Nesseldorf“. Lokality „Oelberg“ a „Kotouč“ považuje patrně z důvodu nedostatečné znalosti místní geografie za dvě různé.

Formánek ve své květeně (Formánek 1887) rovněž přebírá Sapetzovy údaje, přičemž patrně ze stejného důvodu jako Oborny považuje lokality „Oelberg“ a „Kotauc“ také za dvě různé: „na Oelberku a Kotouči u Štramberka...“; zároveň je posledním autorem, který (byť zkomoleně) přebírá lokalitu Pískovna: „...a na Pískové u Kapřivnic“. Čelakovský (1887) a Polívka (2001) ve svých květenách uvádějí již jen údaj „na Kotouči u Štramberka“ a lokalita Pískovna tak mizí z botanického povědomí.

Oborny (1906) dále považuje Sapetzovy lokality „Oelberg“ a „Kotauc“ stále mylně za dvě různé: „bei Stramberg auf dem Kotouč und auf dem Oelberge“.

Otruba v první ucelené květeně zdejšího území (Otruba 1930) cituje Sapetzův údaj o výskytu jestřábníku bledého na Kotouči s tím, že „dnes tu neroste“. Naopak Zavřel

(1951) při svém terénním průzkumu zjistil, že „tento na Moravě vzácný druh na Kotouči dosud roste na okraji lesa na vrcholu kopce, jednak na západním skalnatém úbočí, nejhojněji pak na výslunném okraji borového lesa pod skalami“.

V posledních několika desetiletích se flórou Štramberského krasu podrobně zabývala zejména Marie Sedláčková. Jestřábík bledý však ve svých floristických pracích neuvádí, nicméně z důvodu taxonomické komplikovanosti rodu se jestřábíkům v dané oblasti blíže nevěnovala (M. Sedláčková 2012, úst. sděl.).

Literárně uváděný údaj o výskytu jestřábíku bledého ve Štramberku se dostal do Nové květeny ČSSR (Dostál 1989) a také do Květeny ČR (Chrtěk 2004), kde lokalita z Kotouče představuje na mapě rozšíření druhu v České republice nápadně izolovaný bod na severovýchodní Moravě.

Výskyt jestřábíku bledého je rovněž reflektován v regionálních seznamech ohrožených a vzácných rostlin. Jako vyhynulý (A1) je uveden v červeném seznamu rostlin Moravskoslezského kraje (Sedláčková & Plášek 2005) a v seznamech rostlin Novojičínska (Sedláčková 2008). Pavlík ho dále v lokálním červeném seznamu (Pavlík 2006) uvádí v kategorii nezářivých druhů (A2).

Poslední údaj o výskytu podává na základě terénního průzkumu Albín (2005; jím studovaná NPP Šipka zaujímá území těžbou vápence nezasazené, zejména severní část Kotouče). Přestože Neuschlová (1982) ve svém inventarizačním průzkumu stejné oblasti *Hieracium schmidtii* neuvádí, Albín udává z lokalit „okraj lomu“ a „Šipka“ bohaté populace čítající „snad několik stovek“ jedinců.

Všechny uvedené údaje o výskytu jestřábíku bledého jsou mylné. Nejedná se nicméně o údaje smyšlené. Jak dále vysvětlím, až na poslední údaj Albínův, který se ve skutečnosti vztahuje k jestřábíku zednímu (*Hieracium murorum*), se všechny údaje týkají jestřábíku dvouklaného (*Hieracium bifidum*). Samotný jestřábík bledý se v oblasti Štramberského krasu nikdy nevyskytoval.

Vznik omylu

Jak jsem poznamenal v úvodu, několik indicií (izolovanost štramberské lokality, nevhodnost vápencového podloží, negativní výsledek vlastní snahy o nalezení druhu) mě dovedlo k hypotéze o mylně uváděném výskytu jestřábíku bledého ve Štramberském krasu. Zároveň bylo zarážející, že z oblasti nebyl uváděn jestřábík dvouklaný, který zde roste na několika lokalitách (Kocián & Kocián 2009, Kocián 2013). Studium literatury jsem došel až k prvním údajům Josepha Sapetzy (Sapetza 1856, 1865), který uvádí lokality Kotouč a Pískovna. A právě lokalita Pískovna je klíčem k objasnění celé záležitosti.

Pískovna se na první pohled zdá být pro výskyt jakéhokoliv skalního druhu rostliny naprosto nevhodná. Přesto ze západního svahu tohoto lesnatého kopce vystupuje izolovaná vápencová skála – Raškův kámen. Na této skále jsem v roce 2007 našel populaci jestřábíku dvouklaného (Kocián & Kocián 2009, nález revidoval Jindřich Chrtěk). Později jsem zjistil, že jej zde již v roce 1999 našel Jiří Danihelka

(in Grulich 2003), který tak jako vůbec první literárně zmiňuje výskyt tohoto druhu ve Štramberském krasu.

Došel jsem k závěru, že právě této populace jestřábníku dvouklaného na Raškově kameni se týká Sapetzův údaj o jestřábníku bledém z jeho lokality „Piskowna“. V oblasti kopce není kromě Raškova kamene jiné vhodné místo pro výskyt skalních druhů rostlin. Sapetza ostatně lokalitu Raškova kamene samostatně nerozlišoval a zahrnoval ji pod geograficky větší celek kopce „Piskowna“. To vyplývá například z jeho údajů o výskytu skalníku celokrajného nebo kostřavy sivé. Jejich výskyt Sapetza (1865) lokalizuje rovněž jako „Auf der Pisk(/c)owna bei Nesselsdorf“. Přitom skalník celokrajný a kostřava sivá zde rostou právě jen na Raškově kameni. Nadto, i kdyby se zde hypoteticky jestřábník bledý v minulosti nacházel, je nemožné, že by Sapetza zaznamenal jen jej a nechal bez povšimnutí zdejší bohatou populaci vzácného jestřábníku dvouklaného.

Jestřábníky dvouklaný a bledý jsou si podobné jak habituelně (byliny s listovou růžicí, zpravidla žádným nebo jedním lodyžním listem a menším počtem středně velkých úborů), tak ekologicky (oba rostou na skalách, sutích, skalnatých svazích; Chrtek 2004). V době Sapetzova objevení lokalit rovněž ještě nebyla k dispozici podrobná literatura týkající se jestřábníků. Oba druhy se navíc na Moravě vyskytují vzácně (Oborny 1906) a Sapetza tedy patrně neměl dostatečnou (pokud vůbec nějakou) možnost srovnání nalezených rostlin s rostlinami z jiných lokalit. Není tedy s podivem, že kombinace těchto a případně i dalších faktorů vedla Sapetzu k mylné determinaci.

Rostliny z Raškova kamene Sapetza dozajista sroval s těmi z Kotouče. Zdejší morfotyp jestřábníku dvouklaného je charakteristický nápadně plstnatými zákrovky a fialově skvrnitými listy (Kocián & Kocián 2009). Kdyby byly rostliny z obou lokalit morfologicky rozdílné, Sapetza by je jistě nepovažoval za stejný druh. Bylo by ostatně i prestižnější, kdyby v tak botanicky významné oblasti, jakou je Štramberský kras, bylo nalezeno více druhů vzácných jestřábníků. Sapetza však rostliny z obou lokalit přiřadil k druhu *Hieracium schmidtii*. Lze tedy vyvodit, že na obou lokalitách se jednalo o rostliny patřící ke stejnému druhu. Přestože se lokalita Piskovna záhy vytratila z botanického povědomí, významná lokalita Kotouč je literárně uváděna jako naleziště jestřábníku bledého dodnes.

Přenášení a udržování omylu

Naprostá většina literárních údajů o výskytu jestřábníku bledého ve Štramberském krasu vznikla převzetím starších literárních údajů. Oborny (1885, 1906), Formánek (1887), Čelakovský (1887) i Polívka (1901) přebírají údaje Sapetzovy (Sapetza 1856 resp. 1865). Otruba (1930) byl patrně první, kdo se snažil na Kotouči výskyt jestřábníku bledého ověřit. Žádnou populaci však nenašel a vzhledem k pokračující bezohledné těžbě vápence na lokalitě se oprávněně domníval, že zde již druh vyhynul. Dostál (1989) přebírá informaci o výskytu z dostupných literárních pramenů. Chrtek (2004) čerpá zejména z podrobného díla Oborného (Oborny 1906) a ze Zavřelova věrohodně působícího floristického příspěvku (Zavřel 1951). Přes zvláštnost štramberského výskytu by pro jeho vyloučení

z lokalitního seznamu jestřábníku bledého v Květeně ČR bývaly musely být pádné a jasné důkazy – které tehdy nebyly (J. Chrtek 2012 in litt.).

Pomineme-li údaje Sapetzovy, jen dva pozdější literární údaje se opírají o terénní průzkum spojený s nalezením rostlin. První podává Zavřel (1951). Jak je citováno výše, zmiňuje z Kotouče tři přesné mikrolokality. Své nálezy navíc dokumentuje třemi herbářovými položkami (uloženy v BRNM). Přestože rostliny určuje jako *Hieracium pallidum* (synonymum *Hieracium schmidtii*), Zavřel (2007) je revidoval jako *Hieracium bifidum*. O správnosti revize jsem se byl v roce 2012 osobně přesvědčit a skutečně se v případě všech tří položek jedná o typický štramberský morfotyp *Hieracium bifidum*. Druhý literární údaj opírající se o terénní průzkum spojený s nalezením rostlin podává Albín (2005) v rámci průzkumu NPP Šipka. Autor nevytvořil herbářové položky dokumentující nález (R. Albín 2010 in litt.), proto jsem se na jím zmíněné lokality vydal v letech 2011 a 2012 výskyt ověřit. Jediný podobný jestřábník, který jsem při podrobném průzkumu okraje lomu i okolí jeskyně Šipka objevil, bylo *Hieracium murorum* (herb. Jiří Kocián). To se zde skutečně vyskytuje v Albínem udávaném počtu „snad několika stovek“ jedinců. Zavřela i Albína vedl k mylné determinaci patrně tradičně uváděný výskyt *Hieracium schmidtii* na Kotouči.

Herbářové doklady

Hypotézu o mylném výskytu *Hieracium schmidtii* ve Štramberském krasu podporují i herbářové doklady, resp. jejich absence. V několika herbářových sbírkách (BRNM, BRNU, NJM, OL, OLM, OP, OSM, PR; zkratky herbárií podle Thiers 2012) jsem se snažil nalézt položky s rostlinami druhu *Hieracium schmidtii* štramberské provenience, avšak bezúspěšně.

Původní Sapetzovy sběry (pokud v případě tohoto druhu vůbec existovaly) se nedochovaly (Sedláčková 1997). V herbářích jsem našel jen položky jiných sběratelů. Pouze jedna a zároveň nejstarší položka (1903) byla uvedena pod jménem *Hieracium schmidtii* (BRNU) a nachází se na ní typické štramberské *Hieracium bifidum*. Šest dalších položek bylo uvedeno pod synonymem *Hieracium pallidum* (BRNM, PR, NJM); na třech položkách z BRNM a jedné položce z PR je typické štramberské *Hieracium bifidum*, na dvou položkách z NJM jsou jiné druhy rodů *Hieracium* a *Crepis*.

Revidoval jsem rovněž složky druhů, které jsou jestřábníku bledému habituálně a ekologicky podobné (*Hieracium bifidum*, *H. caesium*, *H. glaucinum*, *H. wiesbaurianum*, v omezené míře i *H. murorum*). Ani mezi nimi jsem však nenalezl položku, na které by bylo ve skutečnosti *Hieracium schmidtii* z oblasti Štramberka.

Naopak *Hieracium bifidum* štramberské provenience je v herbářích kromě chybných určení zastoupeno na čtyřech položkách i pod správným jménem (BRNU, MP, OLM, PR; nejstarší položka je z roku 1912). Údaje však nebyly dříve publikovány, tři z nich (BRNU, MP, PR) uvádí ve své diplomové práci až Zavřel (2007). O výskytu *Hieracium bifidum* ve Štramberském krasu tak existují jen novodobé literární údaje (Grulich 2003, Zavřel 2007, Kocián & Kocián 2009, Kocián 2013), přestože herbářově je odsud doloženo od roku 1903 a úplně první nález byl fakticky pod nesprávným jménem *Hieracium schmidtii*

publikován Sapetzou již v roce 1856. Komplexní informace týkající se rozšíření *Hieracium bifidum* ve Štramberském krasu společně s poznámkami k morfologii a ekologii zdejších populací jsou shrnuty v pracích Kocián & Kocián 2009 a Kocián 2013.

Závěr

Logickou analýzou literatury, podrobnými terénními průzkumy a revizí herbářového materiálu jsem dospěl k závěru, že výskyt *Hieracium schmidtii* ve Štramberském krasu je omyl. Naopak v oblasti roste jiný, až do poslední doby odsud prakticky neznámý druh – *Hieracium bifidum*, který byl s *Hieracium schmidtii* primárně zaměněn a jehož vlastní výskyt tak zůstal až do současnosti maskován.

Tato zjištění mají několik důsledků. Především je zapotřebí zamezit dalšímu přenášení omylu o výskytu *Hieracium schmidtii* ve Štramberském krasu a naopak reflektovat zdejší výskyt na Moravě rovněž vzácného *Hieracium bifidum*. Poznatky bude nezbytné zohlednit při posouzení kategorie ohrožení obou druhů na regionální úrovni a při jejich zahrnutí do aktualizací černých a červených seznamů cévnatých rostlin Štramberka (Pavlík in prep.), Novojičínska a Moravskoslezského kraje (Sedláčková & Hliseník in prep.). Konečně je možné předložená zjištění využít v širším kontextu fytogeografických, ekologických, ochranných či obecně botanických úvah.

Na závěr považuji za důležité uvést tragické konstatování. Přestože *Hieracium schmidtii* na Kotouči nikdy nerostlo, rostlo zde (patrně v bohaté populaci) *Hieracium bifidum*. To zde však již dnes na původně uváděných místech neroste, podobně jako mnoho dalších dřívě se zde vyskytujících druhů, z nichž některé byly vyhubeny úplně (nejznámějšími jsou *Geranium lucidum* a *Helianthemum rupifragum*, které zde měly jediné naleziště v České republice). Nesčetné množství botaniků, zoologů, geologů, paleontologů, ale i archeologů, historiků a dalších osob se vztahem k území Štramberského krasu se důrazně snažilo o záchranu jižních svahů Kotouče, které měly velmi vysokou hodnotu a nadregionální význam z hlediska přírodovědného i společensko-historického. Přesto území podlešlo katastrofální devastaci v důsledku těžby vápence. Zánik této unikátní lokality je ze společenského i vědeckého hlediska nevyčísitelný a je politováníhodným odkazem bezohledné průmyslové činnosti moderní společnosti.

Poděkování

Děkuji Jindřichu Chrtkovi za pomoc při studiu herbářového materiálu a konzultaci problematiky výskytu jestřábníku bledého ve Štramberském krasu. Také děkuji Petrovi Kociánovi za poskytnutí regionální botanické literatury a pomoc při terénních průzkumech Štramberského krasu.

Literatura

Albin R. (2005): Inventarizační průzkum NPP Šípka z oboru floristiky a fytoecologie. – Ms., 41 p. [Depon. in: Agentura ochrany přírody a krajiny Ostrava]

- Čelakovský L. (1887): Analytická květena Čech, Moravy a Rakouského Slezska. Ed. 2. – Praha.
- Dostál J. (1989): Nová květena ČSSR. Vol. 2. – Academia, Praha.
- Formánek E. (1887): Květena Moravy a rakouského Slezska. – Brno.
- Grulich V. [ed.] (2003): Výsledky floristického kurzu České botanické společnosti v Novém Jičíně (4.–10 července 1999). – Zprávy Čes. Bot. Společ. 38, příl. 2003/2: 89–174.
- Chrtěk J. (2004): Hieracium schmidtii Tausch – jestřábník bledý. – In: Slavík B. & Štěpánková J. [eds], Květena České republiky 7: 552–558, Academia, Praha.
- Kocián P. & Kocián J. (2009): Příspěvek ke květeně Novojičínska a okolí – I. – Vlastiv. Sborn. Novojičínska 59: 173–185.
- Kocián J. (2013): Dvě nové lokality jestřábníku dvouklanného (Hieracium bifidum) ve Štramberském krasu. – Zprávy Moravskoslez. Poboč. ČBS 2: 52–53.
- Krkavec F. & Baudyš E. (1955): Příspěvek k poznání květeny Štramberska. – Přírod. Sborn. Ostrav. Kraje 16: 76–81.
- Kubát K., Hrouda L., Chrtěk J. jun., Kaplan Z., Kirschner J. & Štěpánek J. [eds] (2002): Klíč ke Květeně České republiky. – Academia, Praha.
- Neuschlová Š. (1982): Státní přírodní rezervace Šipka. Inventarizační průzkum botanický. – Ms., 35 p. [Depon. in: Agentura ochrany přírody a krajiny Ostrava]
- Oborny A. (1885): Flora von Mähren und österr. Schlesien enthaltend die wildwachsenden, verwilderten und häufig angebaute Gefäßpflanzen. I. Band. – Brno.
- Oborny A. (1906): Die Hieracien aus Mähren und österr. Schlesien. II. Untergattung Euhieracium Torr. et Gray. – Verh. Naturforsch. Ver. Brünn 44(1905): 1–79.
- Otruba J. (1930): Květena Štramberka. – Příbor.
- Pavlík P. (2006): Černý a červený seznam cévnatých rostlin okolí Štramberka – stav v roce 2006. – Ms., 8 p. [Depon. in: Botanická zahrada a arboretum Štramberk]
- Polívka F. (1901): Názorná květena zemí koruny české. Svazek III. Rostliny srostloplátečné (Sympetaleae). – Olomouc.
- Sapetza J. (1856): Beitrag zur Flora von Mähren und Schlesien. – Verh. Zool.-Bot. Ges. Wien 6: 471–474.
- Sapetza J. (1865): Die Flora von Neutitschein. – Abh. Naturforsch. Ges. Görlitz 12: 1–56.
- Sedláčková M. (1995): Štramberk – zhodnocení aktuální vegetace a květeny. – Ms., 74 p. [Depon. in: Agentura ochrany přírody a krajiny Ostrava]
- Sedláčková M. (1997): Z historie a současnosti květeny a vegetace Kotouče u Štramberka. – Vlastiv. Sborn. Okresu Nový Jičín 51: 72–77.
- Sedláčková M. (2008): Černý a červený seznam cévnatých rostlin Novojičínska. – Vlastiv. Sborn. Novojičínska 58: 85–109.
- Sedláčková M. & Plášek V. [eds] (2005): Červený seznam cévnatých rostlin Moravskoslezského kraje (2005). – Čas. Slez. Muz., ser. A, 54: 97–120.
- Thiers B. (2012): Index Herbariorum: A global directory of public herbaria and associated staff. – New York Botanical Garden's Virtual Herbarium [cit. 15. 11. 2012; <http://sweetgum.nybg.org/ih/>].
- Zavadil V. (2007): Taxonomická a ekologická studie okruhu Hieracium bifidum Kit. ex Hornem. na území ČR. – Ms., 85 p. [Dipl. práce; depon. in: Knihovna Katedry botaniky PřF UK, Praha]
- Zavřel H. (1951): Jestřábník Schmidtův roste dosud na Kotouči. – Čs. Bot. Listy 4: 30.
- Zezulčík J. (1997): Kotouč – Hora Olivetská. – In: Zezulčík J. [ed.], Kotouč, Hora Olivetská, katalog výstavy, p. 18–20, Okresní vlastivědné muzeum, Nový Jičín.

Došlo dne 1. 2. 2013